

Martina Šircelj

Ljubljana

KRATEK ORIS RAZVOJA SLOVENSKEGA MLADINSKEGA SLOVSTVA*

Ko se razgledujemo po slovenskem mladinskem slovstvu od njegovih začetkov do današnjih dni, ugotovimo, da njegova značilnost ni številčnost slovstvenih del. Toda dela, katerim čas ni mogel odvzeti njihove prave vrednosti, kažejo vse značilnosti situacij, kakršne so v posameznih obdobjih dajale pečat tudi slovenskemu slovstvu za odrasle; tudi mladinsko slovstvo je zrcalo našega narodnega značaja, naših duhovnih poti in odmev na evropske slovstvene tokove, zlasti še tiste iz srednje Evrope, katerih se Slovenci in naši slovstveni ustvarjalci niso izogibali in od katerih se spričo naše zemljepisne lege tudi niso mogli izolirati.

Ta značilnost, odpiranje svetu, je imela še zlasti v mladinskem slovstvu za posledico, da so tuji vzori v nekaterih obdobjih celo prevladovali; toda temu je sledilo praviloma zmerom močno izraženo osveščanje in iskanje lastnih ustvarjalnih zmogljivosti. Tuji vzori niso vodili naših slovstvenih ustvarjalcev k pasivnemu posnemanju, pač pa so jih spodbujali tako, da so jih usmerjali k iskanju novih izraznih možnosti, da so s še tanjšim posluhom zaznavali lastne duhovne vzgibe.

Začetki umetniško pomembnega slovenskega mladinskega slovstva segajo v sredino 19. stoletja. Pred tem časom je mladini namenjeno slovstvo obsegalo dela ljudskega izročila, ki je bilo preoblikovano in zapisano šele v drugi polovici 19. stoletja, bodisi dela, katerih objavo so narekovalе težnje raznih vzgojnih, versko vzgojnih in prosvetljenjskih gibanj.

Obdobje protestantizma, v katerem so dajali prednost oblikovanju slovenskega knjižnega jezika in ga uporabljali tudi pri verskih opravilih, je prineslo slovenski mladini prvi verski priročnik S. Krelja (1538—1567) *Otročja biblija* (1566). Razsvetljenstvo, ki je poudarjalo dobro vzgojo kot temelj za otrokov splošni razvoj, je prineslo v letu 1788 izpod peresa M. Pohlina (1735—1801) *Kratkočasne uganke*, vzorec slovstvene in didaktične zvrsti, ki je bila v tisti dobi za dosego vzgojnih ciljev tako zelo priljubljena. Uganke so bile deloma prevedene iz tujih virov, deloma pa prirejene po primerih iz ljudskega izročila.

* Besedilo je bilo napisano za leksikon otroške in mladinske književnosti, ki ga je pripravil Institut für Jugendbuchforschung na Goethejevi univerzi v Frankfurtu na Maini, in ga objavljamo z izrecnim dovoljenjem založbe Beltz. Prim. *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Personen-, Länder- und Sachartikel zu Geschichte und Gegenwart der Kinder- und Jugendliteratur. II. Band: I-0.* Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 1977. Str. 104—108.

Opus prvega slovenskega pesnika Valentina Vodnika (1758—1819) obsega tudi nekaj mladini namenjenih pesmi. Po vsebini se te pesmi ujemajo s Pohlinovimi utilitarističnimi težnjami, njihov ritem in motivi pa so vzeti iz ljudskega pesništva. Bile so že obet ustvarjalnosti, ki se bo razvila v drugi polovici 19. stoletja. Prvi polovici omenjenega stoletja pa so še prej morala vtisniti pečat dela A. M. Slomška (1800—1862) in njegovih posnemovalcev. Slomškova dela niso pomenila razvoja niti glede vsebine niti glede oblike. Moralistični utilitarizem razsvetljenstva v prejšnjem stoletju je dopolnilo še sentimentalno neizvirno čustvovanje zapoznelega romantizma, zgledujočega se po delih bavorskega kanonika Chr. von Schmida. Kot v prejšnjem stoletju so tudi zdaj dajali prednost priročnikom, šolskim knjigam in tako je bil tudi prvi slovenski mladinski list v bistvu učbenik *Vedež* (1848—1850).

Literarni program, ki ga je izoblikoval in objavil Fr. Levstik (1831—1887), je bil odločilnega pomena ne samo za slovensko slovstvo na sploh, temveč tudi za slovensko mladinsko slovstvo. Svoja programska načela, nanašajoča se na mladinsko slovstvo, je F. Levstik potrdil s ciklom pesmi *Otročje igre v pesencah* (1880), s povestjo *Martin Krpan* (1858), ki je podobno kot Defoejev *Robinzon* postala in ostala prisotna predvsem v mladinskem slovstvu, in z nekaterimi kritičnimi spisi, v katerih je razčlenil in ovrednotil pisanje za mladino v svojem času. Zvest svojemu slovstvenemu programu, kar zadeva vsebino in obliko, je F. Levstik uporabljal v svojih pesmih za mladino gradivo, ki mu ga je nudilo ljudsko pesništvo, in z njimi izpovedoval neposredno doživetje otroštva in otroških let, ki jih je preživel v idiličnem dolenskem okolju in ki so mu po vseh letih bojov in razočaranj kazala iskrenost, pristnost in elementarnost, z eno besedo vse, kar je zahteval od ustvarjalcev svojega časa v svojih teoretičnih spisih in kar vse je v tolikšnem bogastvu odkril v zakladnici ljudskega ustvarjanja.

Levstikovo delo na področju mladinskega slovstva (*Otročje igre v pesencah*) časovno sovпада z leti, v katerih je sodeloval pri drugem slovenskem mladinskem listu *Vrtec* (1871). *Otročje igre v pesencah*, ta prvi biser slovenske mladinske poezije, niso bile izdane v knjigi, marveč so bile dostopne le bralcem *Vrtca*. To dejstvo je morebiti imelo v naslednjih letih za posledico ponovne objave kopice vzgojno nabožnih in rodoljubnih slovstvenih del za mladino. Dela J. Stritarja (1836—1923) so bila objavljena v letih 1895—1906. Navkljub oblikovni in jezikovni izbrušenosti in aktualni socialni tematiki so njegovi spisi za mladino kazali črte konservativnosti; sad tega so bile romantične in sentimentalne verzifikacije pomešane z utilitarizmom, ki niso kdovekaj presegle ravni prosvetljenjskih avtorjev. Stritarjevo slovstveno delo za mladino je v neki meri anahronistično tudi zato, ker je utrjevalo konservativno smer v slovstvu za mladino, čeprav je pisec v svojem zgodnejšem obdobju silovito napadal prav slovstveni konservatizem. Svoja mladinska dela pa je ustvaril v času, ko je prav na področju mladinskega slovstva nastajal zelo pomemben prelom.

Začetek stoletja je namreč prinesel nove poglede na mladinsko slovstvo in novo vrednotenje le-tega. Opazni sta dve smeri: mladinsko slovstvo, ki je podrejeno vzgojnim, zlasti narodnovzgojnim smotrom, in mladinsko slovstvo, ki išče in izraža predvsem estetske in estetsko vzgojne vrednote. Druga smer se je oplojevala ob teoretičnem delu H. Wolgasta in ob njegovih pogledih na mladinsko slovstveno delo. Leta 1900 je začel izhajati nov mladinski list *Zvonček* in kazalo je, da uredništvo lista teoretično sprejema Wolgastove poglede. Še

veliko večjega pomena za mladinsko slovstvo tega časa pa je nastop moderne. Ta je uresničila in prekosila teoretične premise *Zvončka*. Leta 1900 je O. Župančič (1878—1949) izdal *Pisanice*. Pred tem letom pa so mladinski listi že objavljali njegovo otroško liriko in mladinsko poezijo ter prozo D. Ketteja (1876—1899), ki so v knjižni obliki izšle leta 1907 v (Aškerčevi) postumni izdaji prežgodaj umrlega pesnika.

Župančičev uspeh je pripisati dejstvu, da je znal izraziti svet otroštva v vsem njegovem bogastvu ter raznolikosti občutij in domišljije, z oblikovno in jezikovno bleščečimi pesniškimi prijemi (*Pisanice* 1900, *Lahkih nog naokrog* 1912, *Ciciban* 1915, *Sto ugank* 1915). Nova doba, ogreta za estetske vrednote v delih za mladino, je dobila potrdilo v kritiki, ki jo je napisal O. Župančič k F. Milčinskega (1867—1932) zbirki *Pravljice* 1911. V njej je opozoril, da je tudi najboljše komaj dovolj dobro za mladino. Tako je slovensko mladinsko slovstvo začelo svoj ustvarjalni vzpon na pragu 20. stoletja z deli in s kritičnim vrednotenjem dveh pesnikov moderne — Župančiča in Ketteja.

Dvajseta in trideseta leta so prinesla osvežitev tudi v prozi, zlasti v moderni pravljici, v realistični povesti pa tudi pri izdajanju novih mladinskih listov. Nova spoznanja v psihologiji, ki so opozarjala zlasti na specifičnost otrokovega čustvenega sveta, na pomen okolja in družbe, ki ju je naturalizem pojmoval za oblikovalca človeških usod, in naposled politične spremembe po prvi svetovni vojni, ki so potisnile v ospredje družbene in nacionalne probleme, vse to je močno vplivalo na tematiko novih slovenskih del za mladino. Ustvarjalci so k temu prispevali tudi iz zakladnice lastnih doživetij, oživljali so otroštvo skozi prizmo lastnih izkušenj, svojega poklicnega prepričanja in kritičnega odnosa do družbe (F. Milčinski: *Ptički brez gnezda* 1917); drugi so zopet vnašali v doživljanje otroštva svoje lastne etične dileme, katerim so postavljali v ozadje socialne in nacionalne probleme svojega časa (F. Bevk 1890—1970: *Tatič* 1923, *Jagoda* 1930, *Tovariša* 1934, *Pastirci* 1935, *Pesterna* 1939, *Grivarjevi otroci* 1939 itd.) ali pa socialno problematiko, poantirano z močno razredno osveščenostjo (T. Seliškar 1900—1969: *Bratovščina Sinjega galeba* 1935, *Janko in Metka* 1939). Socialna in patriotična nota sta opazni tudi v zgodovinskih povestih (F. S. Finžgar 1871—1962: *Pod svobodnim soncem* 1917, V. Winkler 1907—1975) in v realističnih živalskih povestih (A. Cerkvenik *1894: *Ovčar Runo* 1937). Zanimiva je ugotovitev, da so najboljši pisatelji tega obdobja v prozi ohranjali realistični oblikovni prijem in da se druge slovstvene struje časa na področju mladinskega slovstva niso mogle razcveteti, tudi če so jih sicer pisatelji uporabljali v svojih istočasnih delih za odrasle.

Slovenska umetna pravljica se opira na ljudsko pesništvo, zapisi katerega so dosegli vrhunec z objavo Štrekljeve zbirke ljudskih pesmi. F. Milčinskega *Pravljice* 1911 so prozna priredba ljudskih pesmi, namenjenih otrokom. Priredbam je pisatelj dodal močno osebno noto, za katero so značilne tako nagnjenost k satiri in humorju kakor tudi naturalistične prvine, ki jih je iskal v snoveh ljudskega pesništva. Liki iz ljudskega izročila imajo pomembno mesto tudi v pustolovsko nadahnjenih spisih J. Vandota (1883—1947): *Kekec nad samotnim breznom* itd.; nasprotno pa se je J. Ribičič (1896—1969) odmaknil od sveta in junakov ljudskega izročila in je nasičeval otroško domišljijo, ki je v začetku 20. stoletja vse bolj pritegovala pozornost slovstvenih ustvarjalcev, z zgodbami iz sveta drobnih živalic: *Čurimurčki* 1936, *Miškolin* 1931, *Nana, mala opica* 1937, itd. B. Magajna (1904—1963) pa je opustil tako rekvizite iz ljudskih in klasičnih pravljic kot iz živalskega sveta ter na stežaj odprl duri mo-

derni pravljici in z njo otroškemu domišljjskemu svetu z zbirkama *Čudovita pravljica o Vidu in labodu Belem ptiču* 1937 in *Racko in Lija* 1943. Okvir njegovih zgodb je sicer vzet iz resničnega sveta; prek otroških domišljjskih vizij, ki so jedro pravljič, pa izraža pisatelj svoje sporočilo.

Otroška poezija tega časa je pod močnimi vtisi bleščeče virtuoznosti Župančičeve otroške pesmi. Pesniki si prizadevajo predvsem oblikovno in jezikovno približati se vzorniku: v naravi, v živalskem in rastlinskem svetu iščejo variacije in možnosti, da bi po njihovi analogiji izražali otrokovo čustvovanje in predstave: A. Černej (1900—1944), C. Golar (1893—1948), I. Gruden (1893—1948), K. Prunkova (1878—1947), G. Strniša (1887—1970).

Slovstveno ustvarjanje za mladino med obema vojnama se je utrjevalo tudi v mladinskih listih: *Novi rod* 1921, *Naš rod* 1929 in z ustanovitvijo specializirane založbe za mladinska slovstvena besedila Mladinske matice. Obe smeri, ki smo ju označili kot pomembni za mladinsko slovstvo na začetku 20. stoletja, sta se zlili v programu te založbe. Mladinska matica je izdajala predvsem dela nesporne umetniške vrednosti domačih ustvarjalcev. Pri tem je bila naklada knjig (okrog 30.000 izvodov vsake knjige) za naše nacionalne zmogljivosti in tedanj raven založništva resnično visoka in tako so slovstvena dela postala dostopna širokemu krogu slovenskih otrok.

Po drugi svetovni vojni je slovensko mladinsko slovstvo dobilo nove kvantitativne in kvalitativne razsežnosti. Zanje je značilno naraščanje števila objavljenih del kot nadaljevanje tradicije in programa Mladinske matice. V založništvu je izbor domačih del dopolnjen še s prevodi tujih mladinskih slovstvenih del. Nadaljnja značilnost je velika pozornost, ki jo posvečajo ilustracijam v knjigah za mladino, v zadnjem desetletju pa tudi ilustracijam poljudnoznanstvenih knjig (M. Stupica, A. Gošnik-Godec, L. Osterc, M. Lucija Stupica, M. Bizovičar, K. Gatnik itd.). Tudi število izhajajočih mladinskih listov se je pomnožilo (*Pionir* 1943, *Ciciban* 1945, *Pionirski list* 1947/48, *Kurirček* 1961). Ti mladinski listi zadoščajo bralnim interesom mladine kar zadeva ilustracije kot tudi slovstvena in poljudnoznanstvena ter informativna besedila.

Še nadalje se uveljavlja realistična mladinska povest. Ta z oblikovnega vidika ne prinaša še nobenih novosti, saj se naslanja na klasično tradicijo pripovedništva te vrste med obema vojnama, pač pa je opazna korenita sprememba v vsebini. Psihološke, socialno kritične, etične ter zgodovinske teme so dale prostor nacionalnim snovem in motivom iz osvobodilne vojne. Pisatelji črpajo praviloma iz lastnih doživetij, iz svojega sodelovanja in izkustva v tej vojni. Prevladujoča težnja ustvarjalcev je prilagoditi svoja doživetja otrokovemu svetu tako, da pišejo razgibane zgodbe, v katerih so glavne niti dogajanja v rokah otrok-junakov, katerih dejanja in nehanja uravnava neomajen optimizem. Karakterizacija junakov je praviloma črno-bela, spričo česar so njihove psihološke značilnosti zanemarjene, pa tudi zvestoba zgodovinski resnici ali umetniški prepričljivosti. Otroci junaki za doseg ciljev in zmage žrtvujejo v teh bojih svojo mladost (T. Seliškar: *Tovariši* 1946, *Mule* 1948; F. Bevk: *Mali upornik* 1951; J. Ribičič: *Rdeča pest* 1955; V. Winkler: *Drejc z Višave* 1956; A. Ingolič: *Udarne brigada* 1946). Zgodovinsko dogajanje je, kot rečeno, razgibano, konec optimističen. Tako otroci z bojem in z zmago žrtvujejo največ, kar morejo — svojo mladost. Najbolj umetniško zrela in prepričljiva so tista dela v tej skupini, v katerih ustvarjalec ni le prilagodil svojih spominov otroškemu dožemanju, marveč v katerih opisuje otroštvo v vojnih časih (B. Jurca * 1914: *V pasti* 1955, *Gregec Kobilica* 1973; K. Grabeljšek * 1906: *SOS s TV* 17 1962,

Moja partizanska oprema 1974; L. Suhodolčan * 1928: *Skriti dnevnik* 1961; I. Zorman * 1926: *Gnezdo sršenov* 1968; F. Forstnerič * 1933: *Srakač* 1970).

Druga tema, ki je izrazito prisotna v sodobni realistični povesti za mladino, je življenje otrok v mestih, še posebej problematika mladoletnega prestopništva. Te teme se je lotil A. Ingolič (1907) v povesti *Tajno društvo* PGC 1958.; sledili so B. Jurca in njena *Uhač in njegova družčina* 1963 ter *Vohljači in prepovedane skrivnosti* 1966; L. Suhodolčan: *Rumena podmornica* 1969. Pri tem so uporabljeni pisateljski prijem, podobni tistim iz vojnih zgodb. Poglavitno sredstvo, s katerim opisuje pisatelj zamotane probleme sodobne družbe — sicer zaradi razumljivosti nekoliko poenostavljeno —, je razgibana in zamotana zgodba, ki kaže celo prvine pustolovke. »Družbo« predstavljajo praviloma odrasli, ki s svojim nerazumevanjem in okostenelostjo potiskajo mladino v delinkvenco. Lahko bi rekli, da so mladostniki v teh delih brez krivde krivi. Tak vtis potrjuje še zlasti prizadevanje ustvarjalcev, da bi v vsakem mladem junaku poudarili lepoto in nedotakljivost otroštva, izpostavljenega mrzlim in gluhi sapam našega časa. Kot pri vojnih zgodbah imamo opravka z željo, da bi prilagodili nekatera pereča vprašanja sodobne družbe svetu in doživljanju mladih. Najboljše sadove so zopet obrodila dela tistih pisateljev, ki so se problemov lotili z zornega kota lastnega otroštva (M. Mihelič * 1912: *Pridi, mili moj Ariel* 1965; P. Zidar * 1932: *Pišem knjigo* 1970, *Kukavičji Mihec* 1972).

Realistične živalske zgodbe poskušajo življenju otrok adaptirati »živalsko psihologijo«: M. Tršar * 1922: *Zgodbe o psu Riku* 1968; J. Vipotnik * 1917: *Zgodbe o Diku* 1972.

Otroštvo, prezentirano z drugega zornega kota, skozi igro otroške domišljije, ki je sposobna preoblikovati resničnost, je žarišče sodobne fantazijske pravljice. Ta igra je zelo sproščena, zanjo je značilno, da se malo meni za zakonitosti realnega sveta; edina zakonitost, ki jo spoštuje, je zakonitost otroške fantazije in njenih asociacij, ki so na videz brez logike. Med zavestjo in podzavestjo, med resničnostjo in sanjami ni nobenih pregraj. Fantazijska igra obvladuje vse razsežnosti dogajanja in mu narekuje lastne zakonitosti, ki se utegnejo zdeti absurdne z vidika logike, v resnici pa so pravilo, po katerem se ravna otroška osebnost.

Edina otipljiva razsežnost tega žanra ostaja fantazija, ki je podložna naglim spremembam in v kateri se zrcalijo predstave otrok o resničnosti, njihove želje, dileme in težnje mlade osebnosti. Ta fantazija se poigrava z lastnimi pravili, otroka v celoti obdaja in zavrača vse, kar za otroški svet ni zanimivo. Malone pravilo je, da je svet odraslih, obvladovan z logično razsodnostjo, potisnjen v nepomembno obrobje. Tako je sodobna fantazijska pravljica zasidrana ali v sanjskem svetu (L. Kovačič * 1928: *Zgodbe iz mesta Rič-Rač* 1962; V. Zupan * 1914: *Potovanje v tisočera mesta* 1956; K. Brenk * 1911: *Srebrna račka zlata račka* 1975) ali v svetu otroške igre (E. Peroci * 1922: *Za lahko noč* 1964 in *Moj dežnik je lahko balon* 1955; B. Jurca: *Beli konjič* 1967), v daljnih eksotičnih nenavadnih deželah (V. Pečjak * 1929: *Drejšček in trije Maršovčki* 1961) ali v fiktivnem živalskem svetu (J. Snoj * 1934: *Avto moto mravlje* 1975; S. Makarovič * 1939: *Kosovirja na leteči žlici* 1974 in *Pekarna Mišmaš* 1974).

Napak bi bilo trditi, da grade ustvarjalci sodobne pravljice specifičnost imaginacije in razsojanja otrok zgolj na temeljitem poznavanju le-teh in moderne psihologije. Najbrž bo bolj držalo, da je način razmišljanj in ravnanj otrok v njihovih zgodbah pogojen s subjektivnim izkustvom ustvarjalčevega

otročstva, obogatenem s številnimi asociacijami, ki dajejo barvo ustvarjalnim dosežkom vsakega posameznega pisca.

Otroški domišljijijski svet in igre domišljije prevladujejo tudi v sodobni otroški poeziji, ki oblikovno nadaljuje že začrtano pot z Župančičevo poezijo in utrjeno s prispevki pesniške generacije iz časov med obema vojnama. Vendar je sodobna inačica slovenske otroške poezije skoraj povsem opustila folklorne prvine in motive iz narave, v katerih so pesniki med obema vojnama pogosto iskali analogijo z otroškim predstavnim in čustvenim svetom. Značilnost sodobne otroške poezije je, da otrokova igra in igranja — otrok sprejema resničnost samo prek sestavin, ki jih lahko vključi v svojo igro — prevladujeta tako v motivih kot v občutjih, ki jih izraža sodobna otroška poezija (K. Kovič * 1931: *Franca izpod klanca* 1963; N. Grafenauer * 1940: *Pedenjped* 1966; J. Snoj: *Lajna drajna* 1971; J. Šmit * 1922: *Ježek se ženi* 1974; N. Maurer * 1930: *Kam pa teče voda* 1972; T. Pavček * 1928: *Maček na dopustu* 1957, *Čenčarija* 1975). Intimno lirično noto ter oblikovne spremembe, ki utegnejo sodobno otroško poezijo speljati z že nekoliko izhrojene poti, opažamo v pesniških zbirkah D. Zajca * 1929: *Bela mačica* 1968, *Abecedarija* 1975.

Zusammenfassung

Mit freundlicher Genehmigung des Verlags Beltz wird in unserer Zeitschrift ein kurzer Abriss über die slowenische Kinder — und Jugendliteratur veröffentlicht, den die Autorin für das *Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur* verfasste und der auf Seite 104—108 des Lexikons erschien. Der Artikel ermöglicht den Lesern die Literaturentwicklung vom Anfang bis zum Jahre 1975 kennenzulernen. In ersten Teil betont sie, dass sich diese Literatur erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts künstlerisch bedeutend zu entwickeln begann.

Weiter bearbeitet sie die Literatur nach dem Jahr 1900, besonders die Kunstmärchen und phantastischen Erzählungen. Es folgt die Behandlung der Literatur nach dem Jahr 1945, da die Kinder — und Jugendliteratur im realistischen Stil wieder aufblüht, thematisch aber meist an den Volksbefreiungskampf angeknüpft ist. Dann erörtert sie die Erscheinung von modernen Erzählungen aus dem Kinderalltag und vor allem aus der Jugendkriminalität, die gesellschaftlichen Probleme miteinbeziehend. Sie beschreibt auch das Phantasiemärchen und die moderne Kinderpoesie dieses Zeitabschnitts.